

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Akademski godina 2014./2015.

Hana Juranović

Grafiti kao kulturna baština

Mentor: dr. sc. Željka Miklošević, znanstvena novakinja

Zagreb, kolovoz 2015.

Sažetak:

Rad se bavi problematikom grafita, te pitanjem jesu li dio kulturne baštine ili ne. Fokus je na vizualne grafite, iako se kroz rad spominju i simbolički i tekstualni grafiti isključivo ulične prirode, koji su kao moderna inačica grafiterstva najzastupljeniji.

Kroz vizualno bogatu i kratku povijest grafiterske baštine u Zagrebu zaključuje se koje bi bilo najbolje rješenje ili barem početak razrješavanja ideje o grafitima kao umjetničkoj praksi koja je vrijedna baštinjenja.

Ključne riječi: grafiti, grafiterstvo, kulturna baština, komunikacija, vizualnost

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Grafiti	5
2.1. Što su grafiti?	5
2.2. Vrste grafita	6
2.3. Povijest grafita	9
2.4. Funkcije i teme grafita	14
3. Grafiti kao kulturna baština	16
3.1. Grafiterska baština u Zagrebu	17
3.2. Virtualni muzeji kao rješenje?	26
4. Zaključak	29
5. Literatura	30
6. Popis ilustracija	32

1. Uvod

Grafiti su u većim ili manjim razmjerima svuda oko nas, vrlo ih je teško definirati radi mnoštva različitih stilova i načina grafitiranja, a svi su slobodni za vlastitu interpretaciju. Zagreb kao glavni grad Republike Hrvatske najvjerojatnije ima najviše reprezentativnih primjera, iako i gradovi poput Rijeke, Zadra ili Osijeka imaju vrlo jako grafitersku scenu – možda i baš zato što mladi odlaze u veće gradove, uprave im daju veće legalne površine na slobodno korištenje u svrhu uljepšavanja, oplemenjivanja i uveseljavanja grada svojim kreativnim rješenjima. Tako su na primjer u Rijeci 2009. godine otvorili natječaj za oslikavanje zidova garaže – koja je u samom centru grada.¹

Pokušat ćemo objasniti što su grafiti, kako ih možemo podijeliti, kakva im je povijest i koja im je funkcija. Također ćemo pokušati pobliže smjestiti grafite unutar kulturne baštine te ih na primjeru grada Zagreba predložiti kao dio legitimne kulture koju treba očuvati za buduće naraštaje.

Kao uvod u grafiterstvo i sve negativne konotacije koje sam pojam nosi, citat poznatog umjetnika Banksy-a bi ovdje bio najprikladniji:

“ Neki ljudi postanu policajci jer žele napraviti svijet boljim mjestom. Neki ljudi postanu vandali jer žele napraviti svijet ljepšim mjestom. ”² (Banksy, 2006)

¹ *Oslikavanje Grafitima: Projekt Galerija Garaže Rijeka*. 2009. URL: <http://www.parkingtim.hr/index.php/hr/novosti/item/grafiti> (31.08.2015.)

² “ Some people become cops because they want to make the world a better place. Some people become vandals because they want to make the world a better looking place.”

2. Grafiti

2.1. Što su grafiti?

Čovjek je od svog postanka imao potrebu da svoja razmišljanja, zapažanja i osjećaje ostavlja u slikovnom, a kasnije i u pisanom obliku na zidovima svojih staništa.³ Na taj način i kreće povijest grafita, pričajući priče minimalističkog sadržaja.

Naziv grafit potječe iz talijanskog jezika; glagol *graffiare* znači grebati i imenica *graffito* je mala ogrebotina.⁴ Engleska riječ je jednostavno množina talijanske riječi koja se proširila kao najčešće upotrebljavan oblik izraza za ogrebotine, šarotine, slike i natpise na javnim mjestima (npr. WC-ima, tramvajima, vlakovima, plakatima, građevinama, ogradama, kamenju i bilo kojoj drugoj površini) gdje netko može pisati, a netko drugi čitati.⁵ Danas se najčešće koristi boja u spreju i marker, uz pomoć šablona po kojima se ocrtava oblik slova ili likova koji se žele ostaviti na urbanoj javnoj površini. Tim riječima i slikama se stvaraju rečenice, parole i figure, najčešće duhovita i zajedljiva sadržaja.⁶

Sveopće je mišljenje autora kako su svi grafiti supkulturnih konotacija (primjer Vojislav Mataga, autor knjige *Moderno, postmoderno, trivijalno*⁷), da su to odjeci bunta među pretežno mladim građanstvom prema današnjem svijetu, politici, ili pak unutarnjem dualitetu. S time u mislima možemo sa sigurnošću reći kako su grafiti pouzdan znak kontinuiteta, promjene, bilo osobne ili javne prirode. Josip Užarević⁸ pak proširuje definiciju grafita kao supkulturne aktivnosti na nelegalne, neformalne akcije na javnom prostoru koje su gotovo

³ Kliska, J. Zapažanja tijekom snimanja Zagrebačkih grafita // *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture*. 38, 73 (2004), str. 80-81.

⁴ *Graffiti*. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/graffiti> (06.08.2015.)

⁵ Afrić, W. *Opća komunikologija*. 2015. URL: <https://omega.ffzg.hr>

⁶ Botica, S. *Suvremeni hrvatski grafiti*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.

⁷ Mataga, V. *Moderno, postmoderno, trivijalno*. Zagreb: Altagama, 2005.

⁸ Užarević, J. *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput, 2012.

uvijek tajne, anonimne i "pučke". Pritom misli na spontanost, svakodnevnost i autentičnost grafita kao iskonske potrebe za javnim samo-izražavanjem kao dijelom društvenog gibanja.

2.2. Vrste grafita

Grafiti se primarno mogu podijeliti na one koji šalju verbalne poruke (izravne, eksplicitne – za njih je bitno da budu živa gesta ili pak želja za ostavljanjem traga, identiteta – kaligrafski grafiti, potpisi ili neke druge formulacije), te one koji imaju likovnu ekspresiju. Dok su prvi najrasprostranjeniji te imaju negativnu konotaciju, drugi su poprimili status cijenjene umjetničke vještine, postajući neizbježan dio urbane ikonografije.⁹

Dražen Lalić¹⁰ definira grafite "kao izraze različitih značenja predočene crtanjem, urezivanjem i pisanjem po zidovima i drugim javnim prostorima nenamijenjenima toj svrsi. Oni su neinstitucionalan i neformalan oblik komuniciranja pojedinaca i grupa, kako međusobnoga, tako i sa širim društvenim okruženjem." Također je odredio bitne čimbenike fenomena grafita: tehniku stvaranja grafita, lokaciju, formu, komunikacijski model i komunikacijsku interakciju. Josip Užarević pak ističe vrijednost latrinalija (zahodskih grafita) jer tu vrstu smatra povijesnom i društvenom prethodnicom uličnim grafitima.

Pošto svaki autor ima vlastitu definiciju grafita te podjelu grafita na razne vrste, pokušati ćemo u najširem smislu objasniti поближе najčešće vrste grafita. Teško je odrediti strukturalna odredišta radi raznolike upotrebe i svrhe grafita, kao i radi uvijek prisutne doze nelegalnosti, to jest neformalnosti. Autori su suglasni da su grafiti jednostavni mediji (minimalističkog žanra¹¹ – kratki su, koriste jezično dosjetke, izreke, slogane...) s jednostavnim znakovima. Diješe

⁹ Mrduljaš, M. Grafiti – dragocjen urbani fenomen: razgovor s Fedorom Kritovcem // Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture. 38, 73 (2004), str. 64-79.

¹⁰ Lalić, D. Leburic, A. Bulat, N. Grafiti i subkultura. Zagreb: NIP Alinea, 1991.

¹¹ Užarević, J. Književni minimalizam. Zagreb: Disput, 2012.

se na sadržajni i formalni niz¹² – po sadržaju se javlja podjela na odnos čovjeka prema životu, politici, religiji (...) a po formi su simbolički, slikovni i tekstualni iskazi. Najčešće teme su ljubav (Slika 1.) i politika to jest sport (Slika 2.). Svaki ostvareni grafit koji osvane na javnom mjestu komunicira sa svakime tko ga gleda ili samo pogleda pritom dajući određene informacije.

Slika 1. Ljubavni grafit na Ravnicama u Zagrebu.

¹² Botica, S. *Suvremeni hrvatski grafiti*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.

Slika 2. Grafit u Sigetu u Zagrebu.

Osnovne značajke tekstualnih grafita bile bi brzina nastanka, anonimnost, nelegalnost, aktualnost i sažeta forma. Odlikuje ih jednostavnost i komunikativnost. Pišu se standardnim hrvatskim jezikom i razgovornim ili kolokvijalnim jezikom te dobnim žargonom, bez poštivanja pravopisne norme.¹³ Iako se ne drže tih značajki svi grafiti, u velikoj većini tako jest.

Simbolički iskazi često prate tekstualne grafite, kao svojevrsna slikovnica kako bi se što lakše moglo razlučiti o čemu taj tekst komunicira. Tako na primjeru sa područja grada Zagreba uz tekstualni grafit "NOSONJA" nalazi se i popratna skica glave sa velikim nosom. Grafiti se lakše pamte uz takve vizualne reference. Također simbolički grafiti mogu stajati i sami za sebe, no kao takvi ne mogu komunicirati sa okolinom sa preciznošću kao tekstualni grafiti. Opće poznati simboli bi mogli komunicirati nešto lakše, no bez konteksta oni su samo to – znak mira, srca, anarhije i slično.

Slikovni grafiti također mogu biti anonimni, nelegalni i aktualni, no ne nastaju istom brzinom kao i tekstualni. Pošto je uloženo puno više truda, promišljanja i vremena u takvu vrstu grafita, često umjetnici ostavljaju svoj potpis kako bi se mogli propagirati (bilo među drugim grafiterima ili publici), ali i kako bi

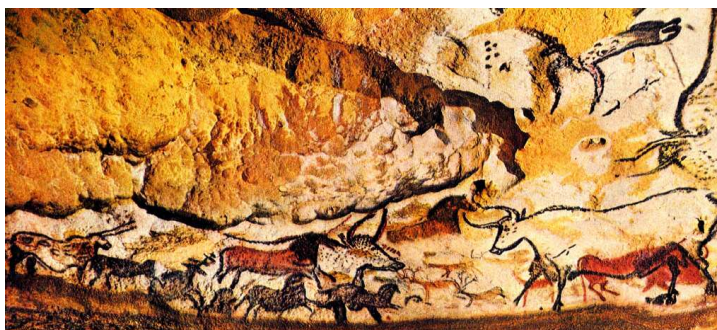
¹³ Nosić, V. Suvremeni tekstualni grafiti – vježbe // *Croatica et Slavica Iadertina*. 10, 2 (2014), str. 437-453.

zaštitili svoja autorska prava. Slikovni grafiti se češće uvode u muzejski prostor i na njih se može pobliže gledati kao na kulturnu baštinu radi sličnosti sa likovnom umjetnosti. Može se proučavati objektivni i formalni to jest fizički dio slike, kao i subjektivni – da li je lijepo ili ne. Upravo radi duljine trajanja procesa izrade slikovnog grafita vrednuje se više negoli tekstualni. Sa sigurnošću možemo reći da postoje i tekstualni grafiti visoke kvalitete, no oni su rjeđi, a time i manje eksponirani u galerijskim i muzejskim prostorima.

2.3. Povijest grafita

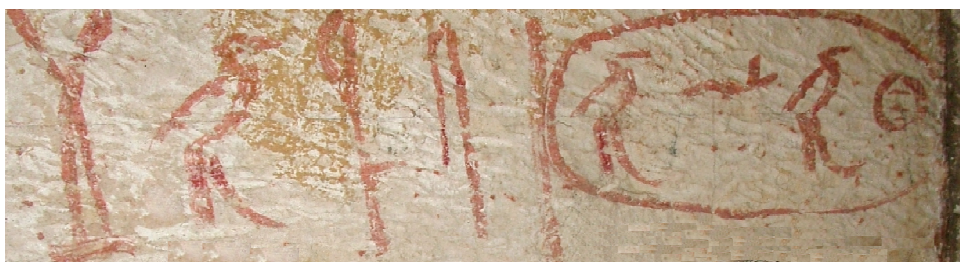
Urezivanje ili crtanje po zidu jedno je od najstarijih ljudskih djelovanja, još od našeg obitavanja u špiljama, gdje su se prikazivale životinje ili izrađivali otisci ruku kako bi označili svoj identitet, ostvarili vrstu magijskog proročanstva, učvrstili vlastitu egzistenciju unutar nekog prostora. Ta potreba se osjeća i danas, iako na malo drugačiji način; sa razvojem pisma i tehnologije te promjenom uvjeta življenja komuniciraju se iste potrebe, ali u različite svrhe i različitog sadržaja.

Poznata povijest grafita, kao što je navedeno, počinje prije nešto manje od dvadeset tisuća godina na zidovima pećina (Slika 3.).

Slika 3. Primjer spilje Lascaux.

Ljudi su počeli markirati stvari i mjesta koja nisu u njihovom vlasništvu i s time je krenuo razvoj grafiterstva. Ne zna se točno kako se razvijalo grafiterstvo sa protokom vremena, no zna se da su se i u doba Egipatskog carstva urezivala u razgranatom sustavu hijeroglifa imena arhitekata i radnih grupa na piramide koje su gradili (Slika 4.).

Slika 4. Hijeroglifima napisano "Radna grupa – Prijatelji – Khufu".

U doba antike, poblize u Staroj Grčkoj i Rimskom Carstvu se pretpostavlja da kreće razvoj latrinalija i ulične umjetnosti što nam omogućuje uvid u svakidašnji (noćni) život običnih građana (Slika 5.). Također su imali svoje službene i neslužbene izvedbe¹⁴ sa imenima, pisanjem stihova i slično. (Slika 6).

Slika 5. Primjer latrinalija iz Pompeja.

¹⁴ Botica, S. *Suvremeni hrvatski grafiti*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.

Slika 6. Primjer javnog grčkog memorijala.

U to vrijeme grafiterstvo je cvjetalo i u Hrvatskoj, posebice u Saloni, sa izvedbom epigrafa i crtkarija na sarkofazima. Srednji vijek je nastavio tu djelatnost sa stećcima i kombinacijom navedenih izvedbi, no bez posebnih pomaka u razvoju grafiterstva. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća dogodio se svojevrstan nagli razvitak zahodskih grafita u srednjoeuropskim gradovima.¹⁵ Prevelikog pomaka u grafiterstvu nema sve do 1960-ih unutar Sjedinjenih Američkih Država. Godine 1949. je Edward Seymour izmislio boju u spreju miješajući boju i tada novu tehnologiju aerosol limenke, a 1966. u Philadelphiji par *writera* poput Cornbreada i Cool Earla je počelo sprejati svoja imena po cijelome gradu (Slika 7).¹⁶

¹⁵ Užarević, J. Književni minimalizam. Zagreb: Disput, 2012.

¹⁶ Graffiti Know How. *Graffiti History Timeline Infographic, The History of Graffiti*. 2014. URL: <http://www.graffitiknowhow.com/graffiti-history-timeline/#.VeYf15ZmslR> (01.09.2015.)

Slika 7. Počeci modernog grafita u Philadelphiji.

Naklonost grafitima se ubrzo proširila, prvotno do New Yorka pa kroz cijele Sjedinjene Američke Države. U Europi je taj trend pogotovo bio potaknut izgradnjom Berlinskog zida gdje su mladi ljudi iskazivali svoj bunt prema režimu putem grafita na zidu (Slika 8.).¹⁷ Lalić, Leburić i Bulat¹⁸ su 1991. zabilježili grafit čak i hrvatskog podrijetla na Berlinskom zidu: "Jebo' zid", nepoznatog autora. Jednostavan i vulgarni jezik bio je dovoljan da se njime izrazi nezadovoljstvo tadašnjim stanjem u Berlinu.

Slika 8. Primjer grafita s Berlinskog zida.

¹⁷ Užarević, J. Književni minimalizam. Zagreb: Disput, 2012.

¹⁸ Lalić, D. Leburić, A. Bulat, N. Grafiti i subkultura. Zagreb: NIP Alinea, 1991.

Grafiti se 1980-ih pripisuju hip-hop kulturi te uz pomoć glazbe putem medija prelaze preko granica država i oceana do Europe, Azije i Australije, kao i do ostatka svijeta.¹⁹ Suvremeni grafiti su postali subverzivan i subkulturalan odgovor na "agresivno" djelovanje kanonske kulture.²⁰ Uz pomoć najbrže rastućeg medija, Interneta, grafiteri imaju mogućnost dijeliti svoja djela sa drugima, kao i lako dostupno kupovati potrebnu opremu za svoje akcije. Tehnike i stilovi se razvijaju vrlo brzo uz takvu količinu proširenosti informacija (Slika 9.). Slikovni primjer pod Slikom 9. možda i nema toliki utjecaj na baštinu grada kao grafit na Zelenom mostu u Zagrebu (koji će se kasnije spominjati u radu), ali sigurno ima utjecaja na ulicu to jest kvart u kojoj stoji - Trešnjevku. Mural poznatom izvanzemaljcu Spocku iz serije Zvezdane staze podignut je u čast nakon smrti glumca Leonarda Nimoya u veljači ove godine te je zasigurno zainteresirao prolaznike da saznaju nešto više o glumcu, seriji ili pak umjetnicima koji su napravili ovo djelo (a to je grafitera organizacija Pimp my pump).

Slika 9. Jankomirska ulica u Zagrebu.

¹⁹ "...spontano organiziran omladinski pokret (posebice i za 80-ih godina)..." – Botica, S. Suvremeni hrvatski grafiti. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.

²⁰ Užarević, J. Književni minimalizam. Zagreb: Disput, 2012.

Oko 2004. godine se počinje ozbiljnije shvaćati grafiterstvo kao grana umjetnosti, uz pomoć poznatog grafit umjetnika Banksyja, te se grafiti počinju prodavati i izlagati u muzejima i galerijama – ne samo kao "egzotičan" primjer mladenačke ekspresije već kao legitiman pokret unutar umjetnosti.

2.4. Funkcije i teme grafita

Grafiti imaju nekoliko važnih komunikacijskih funkcija²¹:

1. Uspostavljaju nečiji identitet, samo ime je najbitniji dio grafita; npr. "Vex was here".
2. Grafiti služe kao komentar na neku političku, socijalnu, religijsku ili ekonomsku situaciju – ili se putem njih netko hvali svojim znanjem ili komunicira nešto bez opasnosti osude; npr. "Make love not war".
3. Funkcija grafita ograničena na WC je da spoji one koji žele biti spojeni. Vrlo je bitan komunikacijski dio ovih poruka mašta.

Slika 10. Grafit na Glavnom kolodvoru u Zagrebu.

²¹ Afrić, W. *Opća komunikologija*. 2015. URL: <https://omega.ffzg.hr>

Najčešće teme grafita su (osim pisanja vlastitog imena) ljubav, šale i pošalice te komentar na sport, politiku, glazbu, ili neku drugu tada aktualnu temu (Slika 10. se dotiče nedavnog referenduma o ustavnoj definiciji braka 2013. godine). Srce je najčešći simbol koji se pojavljuje nacrtan u grafitima.²² Pogled na grafite daje stvarni uvid u život grada i živote građana jer taj medij nije moderiran estetskim ili kulturološkim normama.²³ No iako se možda javnost i slaže sa određenim grafitima, javlja se prvenstveno estetski problem. Jednima je grafitiranje na granici umjetničkog čina, a drugima samo vandalizam.²⁴ Javna površina bi trebala biti neutralna, lagodna svima i dopadljiva oku. No unutar grada, u sivilu nebodera – razumljiva je pobuna protiv takvog prostora. Stoga je suvremeno grafiterstvo isključivo gradski i ulični fenomen. Grafiti se mogu promatrati kao zajedničko opće dobro, kao stanovita usmena kultura u optičaju (Slika 11., Slika 12.).²⁵

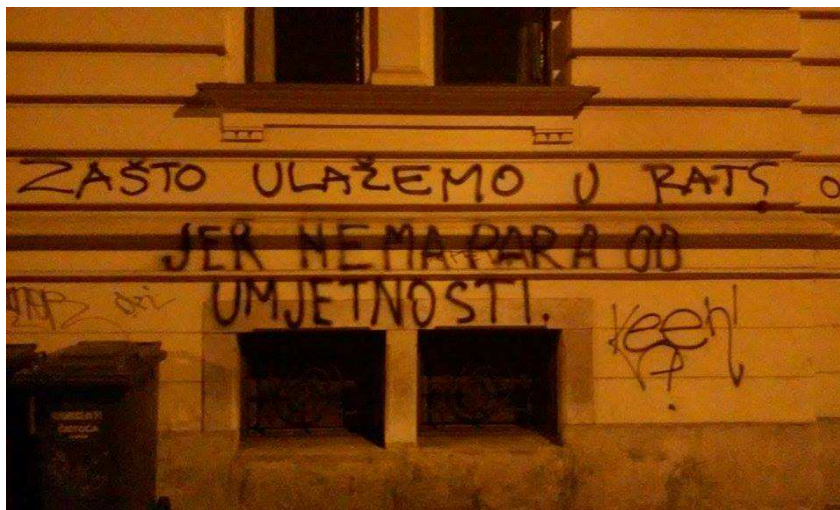
Slika 11. Postavljeno pitanje u Gundulićevoj ulici.

²² Botica, S. Suvremeni hrvatski grafiti. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.

²³ Mrduljaš, M. Grafiti – dragocjen urbani fenomen: razgovor s Fedorom Kritovcem // Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture. 38, 73 (2004), str. 64-79.

²⁴ Botica, S. Suvremeni hrvatski grafiti. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.

²⁵ Ibid.

Slika 12. Odgovor u Gundulićevoj ulici.

3. Grafiti kao kulturna baština

Kulturna baština je definirana kao zajedničko bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita je jedan od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta.²⁶

Prema UNESCOvom sadržaju možemo zaključiti da se baštinom smatra nasljeđe fizičkih artefakata i nematerijalnih atributa nekog društva koje čini ostavštinu prošlih generacija, te se o njemu vodi briga u sadašnjosti kako bi bilo očuvano za buduće generacije. Baština se rangira prema raznim kriterijima, koje UNESCO smatra bitnima za cijelo čovječanstvo. Ne možemo usporediti baštinu bitnu za čovječanstvo i lokalne grafite koji utječu na manje populacije, no može nam dati uvid u način određivanja kriterija na lokalnoj razini.

Za razliku od globalne razine, državni ili pak lokalni kriteriji su slobodnije definirani jer utječu na manji broj ljudi. Tako bi se i grafiti trebali gledati, kao nasljeđe prošlih generacija koje su imale namjeru ostaviti nešto sadašnjima i budućima, nešto svojstveno njihovom periodu i stanju (privatnom, političkom i slično) unutar lokalne zajednice. Ti grafiti u neku ruku procjenjuju sjećanja

²⁶Kulturna baština. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (11.08.2015.)

osoba, kao svojevrsna mjesta pamćenja; ta informacija je donekle konstanta i ne mijenja se usporedno sa fizičkim i psihičkim aspektom osobe.

3.1. Grafieterska baština u Zagrebu

Grafiti degradiraju ali također i pospješuju ambijent određenog prostora. Tako je na primjer željeznički Zeleni most grada Zagreba, kako ga vrlo mala količina ljudi zove, postao Hendrixov most još 1980-ih godina. Unatoč prebojavanju mosta grafiteri uporno i dalje iskazuju poštovanje prema prvom grafitu ispisivanjem "HENDRIX" (Slika 13.). Most pospješuje ambijent grada svojim nostalgичnim tonom za minulim vremenima hipi pokreta u 1960-ima i 1970-ima.

Slika 13. Grafit Hendrix na Zelenom mostu u Zagrebu.

S obzirom na utjecaj toga grafita na svakodnevni urbani život kroz dulji vremenski period, može ga se klasificirati kao baštinu. Grafit je poznat svim građanima koji prolaze Jadranskim mostom, te bi mogao biti zanimljiv i kao turistička atrakcija.

Godine 2004., otvorena je izložba grafita "Umjetnost ulice" autora Slavka Šterka u Muzeju grada Zagreba²⁷ – gdje su se prikazivale fotografije najzanimljivijih grafita u zadnjih deset godina na ulicama Zagreba, ali i izvorni materijali kao skice, plakati, majice i sl. Namjera izložbe bila je razlučiti vandalizam od umjetnosti ulice, kao i dokumentirati što više grafiterske djelatnosti u Zagrebu. Pokazivala se razlika između tekstualnih i slikovnih grafita, kojom brzinom nastaju i kako teče sam proces, ali pažnja se pridavala i *writerima* kao i primateljima tih vizualnih poruka. Posebno se okrenula gubitku primarnog obilježja grafita kao vandalskog čina i ulasku u galerijski prostor, te time najavila radionice, tečajeve i tribine za vrijeme trajanja izložbe²⁸ (Slika 14.). Ulaskom grafita u muzej dala se bolja predodžba kakvi grafiti sadrže umjetničku i baštinsku vrijednost. Inovativnost i maštovitost se uvijek vrednuju ispred slijepog ponavljanja parola i igra riječi ili pak slikovnih grafita koji kopiraju stilove i teme poznatijih umjetnika. Sa sigurnošću se može reći kako svaki ulazak grafita u muzejski i galerijski prostor samo pomaže u cilju svrstavanja grafita kao umjetničkog pokreta vrijednog baštinjenja.

²⁷ Tenžera, M. Vjesnik. 2004. *Grafiti – mladenačka kultura pobune*.

²⁸ Šterk, S. Umjetnost ulice – zagrebački grafiti 1994.-2004. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2004.

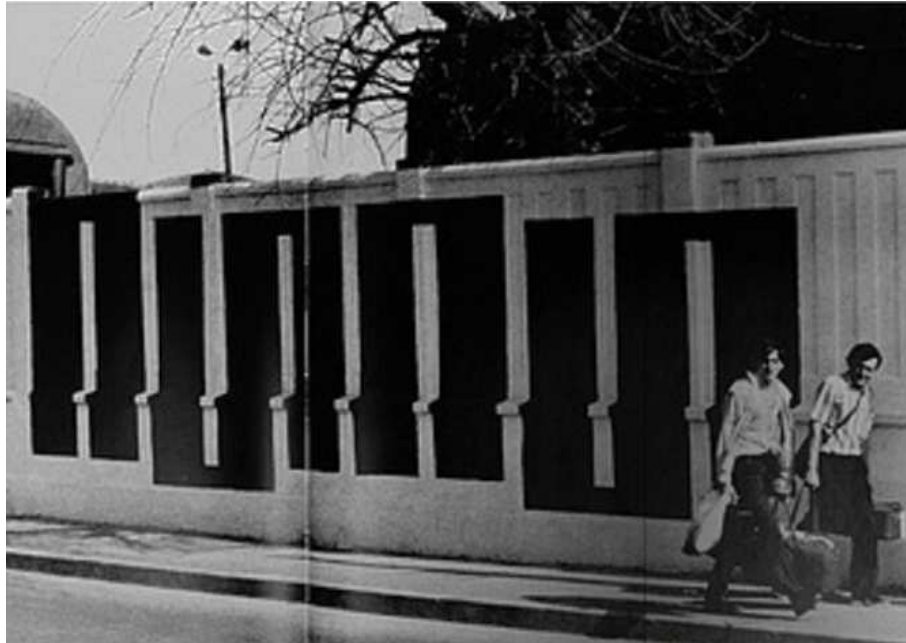

Slika 14. Scena sa izložbe "Umjetnost ulice".

Pomoću novih medija, a ponajviše Interneta, sve se više širi svijest o grafitima kao umjetnosti, te bi se također trebalo početi gledati na aspekte vezane uz kulturna dobra. Tu se naravno javlja problem vlasništva (ako nije na javnoj gradskoj površini) te prebojavanja ili preslikavanja grafita drugim grafitima, no čak i u slučaju nestanka – trebao bi se napraviti registar grafita, te ga kontinuirano obnavljati i nadopunjavati.

Vjerojatno najbolji te najpoznatiji primjer grafiterstva na području Zagreba jest Branimirova ulica gdje su se mogli legalno i organizirano sastajati grafiteri te svoja djela predstaviti stanovnicima i posjetiteljima grada na dugom zidu. Ova tradicija započeta je 1987. u čast Univerzijadi i u svrhu oživljavanja sivog i bezličnog prostora kod željezničke pruge – sudjelovalo je čak 53 priznata umjetnika te su ostvarili 55 radova (Slika 15.).²⁹

²⁹ Šterk, S. Časopis za kritiku znanosti, domišljijo in novo antropologijo. 2004. *Ponoči je hladneje kot zunaj: zagreška grafitarska scena.*

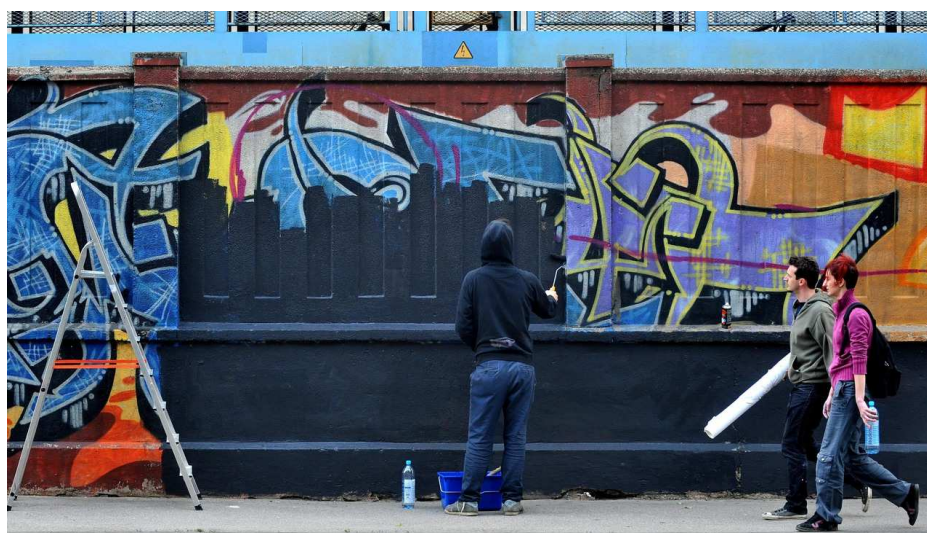
Slika 15. Rad Julija Knifera iz 1987. godine na Branimirovom zidu u Zagrebu.

Te su se generacije već izbljedilog grafita izmijenile 1999. u svrhu promidžbe suzbijanja zlorabe droge; akciju su pokrenuli umjetnici Student i Lunar (Slika 16.). Zid koji je dugačak 375 metara i visok 3,5 metra dobio je podlogu svijetlocrvene boje, te su oba dva *writer*a, uz pomoć mnogih drugih, napravili svoje viđenje zadane tematike. To je tada bila najveća promocija grafiterske umjetnosti u Hrvatskoj.³⁰

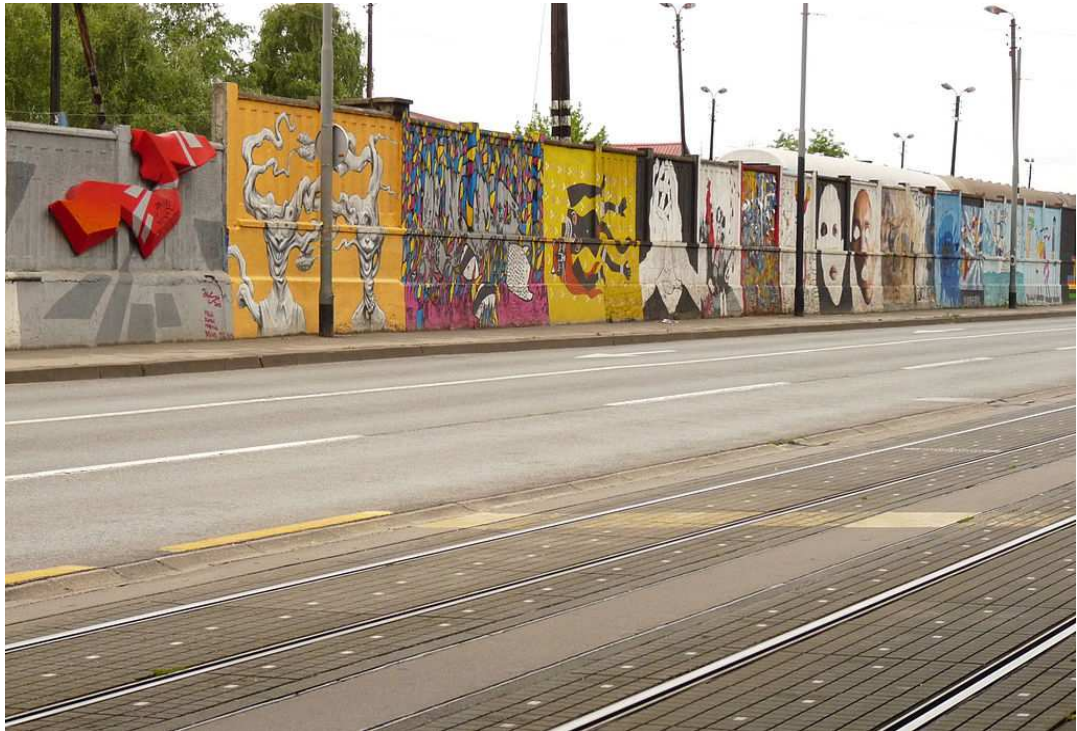
³⁰ Šterk, S. Časopis za kritiku znanosti, domišljiju i novo antropologiju. 2004. *Ponoći je hladnije kot zunaj: zagreška grafitarska scena.*

Slika 16. Grafiti iz 2010.godine prije obnove na Branimirovom zidu u Zagrebu.

Slika 17. U trenutku prebojavanja 2010.godine Branimirovog zida u Zagrebu.

Slika 18. Branimirov zid prije rušenja.

Ponovno su 2010. godine napravljeni novi radovi od 80-ak lokalnih umjetnika (Slika 17., Slika.18.). Godine 2014. najavljuje se rušenje zida radi statičkih problema te se to konačno dogodilo na ljeto 2015. (Slika 19.). Iako će se navodno zid ponovno sagraditi nije rečeno hoće li ponovno biti legalno mjesto za grafite. Zid je bio bitan za identitet kulture grada, kao važna komponenta urbane kulturne baštine gdje su turisti, kao i građani, mogli promatrati maštovite slikovne grafite hrvatskih umjetnika.

Slika 19. Zid nekoć pun grafita sada je prostor pun plakata.

Također je potrebno naglasiti važnost najvažnijih događaja u Zagrebu ali i Hrvatskoj na području djelovanja grafita (Slika 20.). Godina i događaja je mnogo, no navesti će se oni bitniji za grafitersku umjetnost. Kako je već spomenuto, 1980-ih grafiterstvo dolazi u Europu te s time i u Hrvatsku. Tada se počinju javljati najraniji slikovni grafiti. Oko 1990. godine umjetnik pod pseudonimom Lunar prvi počinje asociirati grafiterstvo sa hip-hop supkulturom u Zagrebu.

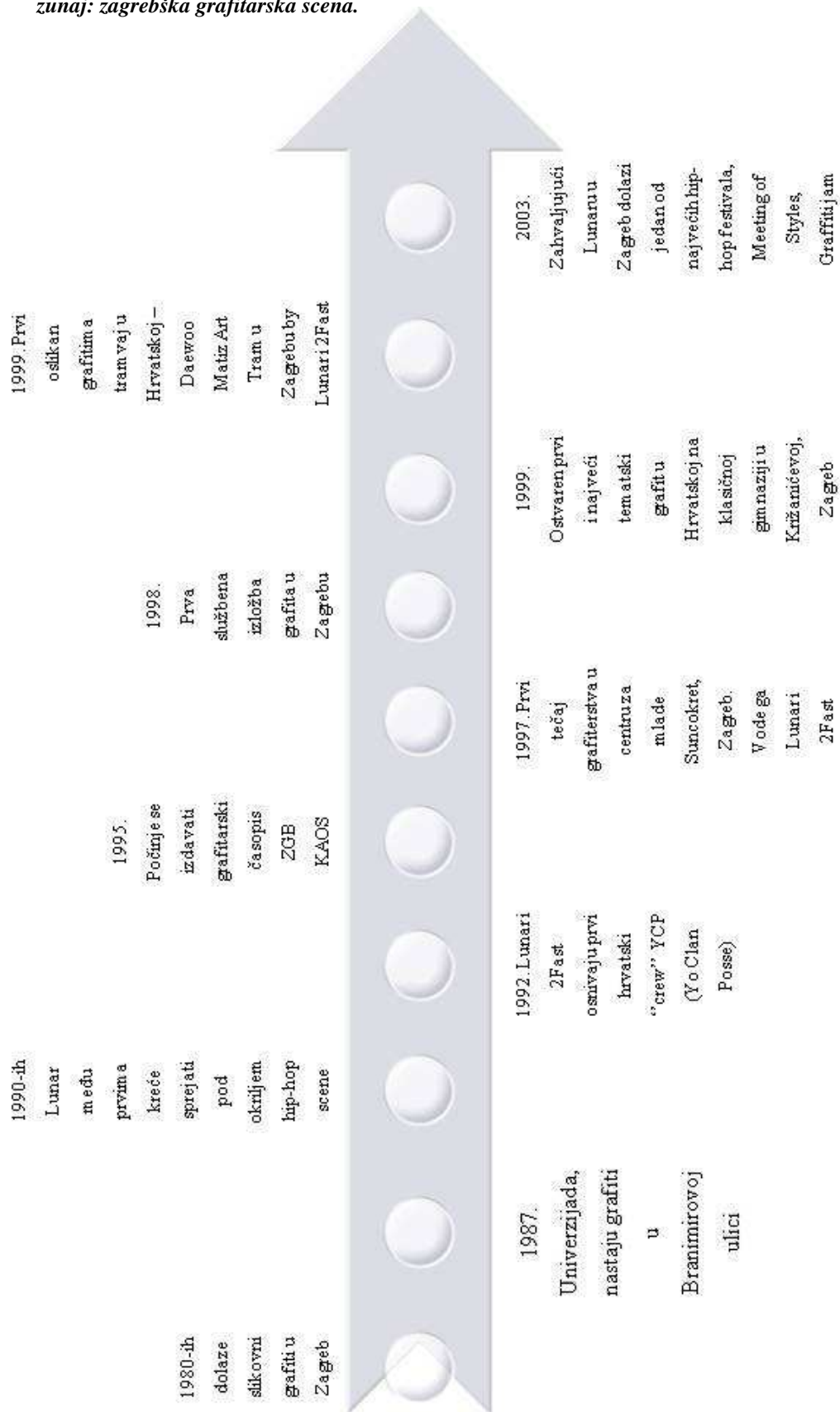
Lunar i njegov kolega 2Fast 1992. zajedno pokreću prvi hrvatski *crew* pod imenom Yo Clan Posse. To označava početak njihove zajedničke suradnje na grafitima u Zagrebu. Prvi hrvatski grafiterski časopis se počeo izdavati 1995. gdje su se prikazivali grafiti iz cijele Hrvatske te su intervjuirali umjetnike na engleskom i hrvatskom jeziku - prvenstveno kako bi se mogli međusobno bolje povezati i upoznati stilove kao i radove. Dvije godine kasnije Lunar i 2Fast pokreću prvi tečaj grafiterstva u centru za mlade Suncokret u Zagrebu. Tamo su upoznavali mladež sa grafitima, načinima izrade i tehnikama grafitiranja. Tu akciju su pretvorili u tradiciju držeći tečajeve i u narednim godinama.

Prva službena izložba grafita u Zagrebu postavljena je 1998. godine u Studiju Moderne galerije Josip Račić gdje su pokušali grafiterstvo staviti u kontekst umjetnosti. Da su uspjeli u tome, pokazuje i iduće godišnji projekt oslikavanja tramvaja u Zagrebu – *Daewoo Matiz Art Tram by Lunar i 2Fast*.

Par godina kasnije, 2003. godine Lunar dovodi u Zagreb jedan od najvećih hip-hop grafiterskih festivala, *Meeting of Styles, Graffiti jam*, te se i dan danas održava na području Hrvatske (zadnje održani festival bio je 31.05. – 01.06. 2014. u Zagrebu)³¹.

³¹ *Meeting of Styles, Graffiti jam*. 2014. URL: <http://www.meetingofstyles.com/blog/30-31-may-2014-zagreb-croatia/> (20.08.2015.)

Slika 20. Prikaz najbitnijih događaja u Zagrebu i Hrvatskoj, lenta napravljena prema: Šterk, S. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. 2004. *Ponoči je hladneje kot zunaj: zagrebška grafitarska scena.*

3.2. Virtualni muzeji kao rješenje?

Virtualni muzeji su muzeji koji postoje u virtualnom svijetu, to jest prostoru na Internetu. Mogu biti kolekcija digitaliziranih slika, crteža, predmeta u 3D-u, zvučnih i video zapisa, bilo čega što je povezano sa kontekstom realne baštine na koju upućuju. Cilj je očuvanje baštine i stvaranje novih izvora informacija, a samim time i znanja.³² Virtualni muzeji su lako dostupni, besplatni, te se mogu ažurirati vrlo brzo dodavanjem novih materijala. Također im je velika prednost njihova interaktivnost, brzina i mogućnost korištenja bilo kada i bilo gdje. Posjetitelji virtualnih muzeja mogu filtrirati teme po želji te time smanjiti nepreglednost po količini materijala.

Samom digitalizacijom grafita ne bi se riješio problem nelegalnosti radova i u potpunosti suzbilo grafitiranje na nedozvoljenim mjestima. Kada bi gradovi legalizirali više prostora koji bi se mogli slobodno koristiti za grafitiranje smanjila bi se i vandalizacija prostora (povijesnih građevina, privatnog vlasništva, bilo kakvog mjesta koje je dio baštine ili je nelegalno crtati po istom). No, digitalizacija bi pomogla u viđenju grafita kao nečega većeg od samog akta bunta i vandalizma mlade populacije; gdje bi se mogli pronaći grafiti različitih tema i sa različitih mjesta (kojima fizički nemamo pristup ili koji više ne postoje radi čišćenja, prebojavanja, rušenja građevina ili nekog drugog razloga) gdje bi publika mogla pronaći nešto što se njima sviđa, te im pobudila želju za otkrivanjem istih u realnom, stvarnom svijetu kao dijelu kulture. Kažnjavanjem grafitera se ne suzbija problem, već samo posljedica nedostatka dovoljno legalnog prostora kojeg se može uljepšavati i oplemenjivati grafitima. Također je gradovima vrlo skupo čistiti građevine od grafita i prebojavati ih te ponavljati taj postupak svake godine. No, da se zaštite reprezentativne, historicističke građevine ili bilo kakve građevine i spomenici po želji, uz pomoć nove tehnologije otkriven je transparentni premaz (a može

³² Maroević, I. Baštinom u svijet: Muzeološke teme - Zaštita spomenika – arhitektura. Petrinja: Matica hrvatska, 2004.

biti i sama boja) s koje se lako odstranjuju grafiti³³. Iako je ta nova tehnologija dobro prihvaćena, vrlo je skupa a i istraživanja su pokazala kako premaz nije dobar za samu građevinu ili spomenik u duljim periodima. Soluciju treba tražiti na sigurnijim i jeftinijim mjestima, a to su virtualni muzeji i legalizacija prostora za grafitere.

Osim što bi se digitalizirali postojeći grafiti, također bi se mogli realizirati i digitalni to jest virtualni grafiti. Iako za sada ostaju u većem razmjeru ideja nego realizirani projekt³⁴, virtualni grafiti bi bili dobro i zabavno rješenje problema vandalizacije građevina u gradovima. Osobe bi mogle preko Interneta odabrati lokaciju unutar gradova, vrstu i kvalitetu sprejeva i drugih potrepština te napraviti svoju viziju grafita na tome određenom mjestu. Kada bi se pohranio taj grafit u bazu, drugi ljudi bi ga također mogli vidjeti, doći u kontakt sa autorom i koristiti sve kao i na drugim socijalnim mrežama. Također građani, kao i turisti, bi mogli šetati gradom i "gledati" grafite preko mobilnih aplikacija.

Virtualni muzeji vjerojatno nisu ultimativno rješenje, jer će uvijek postojati određena želja umjetnika za adrenalinskim crtkaranjem po nečemu što za to nije predviđeno, no mogli bi biti dobra alternativa za pobuđivanje svijesti o grafitima kao baštini, građanima, a i šire. Mobilne aplikacije u obliku monografija bi doprinjele turizmu, ako bi ih grad i građani smatrali nečim pozitivnim i legalnim. Pritom se misli na postojeće grafite koji bi se smatrali vrijednima pažnje da ih se legalizira, zaštititi te stavi na popis baštine grada. Posjetitelji gradova, koje zanima kultura, bi mogli saznati sve što žele vezano uz umjetnike ili grafite različitih tematika unutar tih gradova, podijeliti na socijalnim mrežama, vidjeti fotografije radova te ih vidjeti i uživo ukoliko to žele – jer bi svi radovi bili adresirani. Uz to su sa razvojem tehnologije stilovi i načini izražavanja postali sve razvijeniji i sve potrebni u osobnom smislu, no promotrimo li razvoj kronološki i tehnološki starijih medija, poput knjige, novina, stripa, koji nisu izumrli s pojavom digitalnih medija, koji su već otprije

³³ *Anti-Graffiti coating*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-graffiti_coating (25.08.2015.)

³⁴ *Virtual Graffiti*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_graffiti (25.08.2015.)

doprinijeli njihovoj popularizaciji, možemo reći da puko virtualno sredstvo nije dovoljno, ali je ipak ključno za integraciju starijeg medija u novije doba.

Ukratko rečeno, virtualni muzeji ne služe zamjeni, već nadopunjavanju postojećih muzeja; u ovome slučaju gradskih prostora gdje su grafiti dopušteni, podređeni su oplemenjivanju baštine svojom interaktivnošću i multimedijalnosti.

Također valja napomenuti kako uz razvoj svijesti o ekološkim problemima dolaze i razne inačice rješenja problema. Tako u grafiterskom svijetu nastaju tako zvani eko zeleni grafiti, ili grafiti od mahovine³⁵. Rade se miješanjem mahovine s hranjivim proizvodima poput jogurta i piva te se u obliku tekućine nanose na zidove, gdje unutar par tjedana, uz pažljivo prskanje vode, nastaju zeleni grafiti. Prirodniji su, ne onečišćuju zrak i ne štete građevinama u tolikoj mjeri kao tradicionalni grafiti, te su ugodniji oku jer se stapaju sa prirodnim zelenilom okolišne flore.

Uz sve to na umu, možemo zaključiti kako je rješenja mnogo za odmak od vandalizacije grada, uz edukaciju i potrebitu želju za rješavanjem problema, a ne sankcioniranja. Tako bi i eko grafiti od mahovine u budućnosti mogli postati dijelom prirodne baštine gradova, te služiti kao turistička atrakcija. Baština bi trebala biti jedinstvena i nenadomjestiva, služiti kao kulturološki primjer koji je naša realnost budućim generacijama, a jednako tako bi trebali i tretirati umjetnička izražavanja mladih osoba putem grafitiranja.

³⁵ *The Latest Urban Street Art – Moss Graffiti*. 2014. URL: <http://diycozyhome.com/moss-graffiti/> (01.09.2015.)

4. Zaključak

Grafiti su bilo kakva intervencija slikovnog, simboličkog ili tekstualnog karaktera na javnoj površini. Komuniciraju sa javnošću na razne načine, što im je ujedno i primarni cilj. Iako ih mnogi smatraju vrstom vandalizma, ne može se poreći umjetnička praksa određenih grafitera. S obzirom na mijenjanje karaktera i ambijenta grada ili nekog gradskog prostora, grafitera djelatnost se može i treba proučavati kao potencijalni dio kulturne baštine. Iako su u Zagrebu grafiti prošireni u svim dijelovima grada, te su se održavale razne manifestacije i izložbe, i dalje je nedovoljno proučavana problematika grafita. Trebali bi se sistematski katalogizirati u svrhu očuvanja grafita kao dijela povijesti i baštine grada.

Iz priloženog možemo vidjeti kako je grafitera scena u Zagrebu imala vrlo bujan život tijekom devedesetih godina. Iako se i dalje javljaju otkucaji života grafitiranja, aktivnost je u puno manjim razmjerima nego li je bila ranije. Postavlja se pitanje, da li je došlo do zasićenja mladih umjetnika grafitima ili je vlast previše opresivna prema takvoj vrsti urbane kulture? Odgovor se možda neće još neko vrijeme moći sa sigurnošću i preciznošću odgovoriti, no pitanja se moraju postavljati želimo li biti svjesni vrijednosti našeg kulturnog identiteta.

5. Literatura

1. Afrić, W. *Opća komunikologija*. 2015. URL: <https://omega.ffzg.hr>
2. *Anti-Graffiti coating*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-graffiti_coating (25.08.2015.)
3. Botica, S. *Suvremeni hrvatski grafiti*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2000.
4. *Graffiti*. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/graffiti> (06.08.2015.)
5. Graffiti Know How. *Graffiti History Timeline Infographic, The History of Graffiti*. 2014. URL: <http://www.graffitiknowhow.com/graffiti-history-timeline/#.VeYf15ZmslR> (01.09.2015.)
6. Kliska, J. Zapažanja tijekom snimanja Zagrebačkih grafita // *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture*. 38, 73 (2004), str. 80-81.
7. *Kulturna baština*. URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (11.08.2015.)
8. Lalić, D. Leburić, A. Bulat, N. *Grafiti i subkultura*. Zagreb: NIP Alinea, 1991.
9. Maroević, I. *Baštinom u svijet: Muzeološke teme - Zaštita spomenika – arhitektura*. Petrinja: Matica hrvatska, 2004.
10. Mataga, V. *Moderno, postmoderno, trivijalno*. Zagreb: Altagama, 2005.
11. *Meeting of Styles, Graffiti jam*. 2014. URL: <http://www.meetingofstyles.com/blog/30-31-may-2014-zagreb-croatia/> (20.08.2015.)
12. Mrduljaš, M. *Grafiti – dragocjen urbani fenomen: razgovor s Fedorom Kritovcem* // *Život umjetnosti: časopis za pitanja likovne kulture*. 38, 73 (2004), str. 64-79.
13. Nosić, V. *Suvremeni tekstualni grafiti – vježbe* // *Croatica et Slavica Iadertina*. 10, 2 (2014), str. 437-453.
14. *Oslikavanje Grafitima: Projekt Galerija Garaže Rijeka*. 2009. URL: <http://www.parkingtim.hr/index.php/hr/novosti/item/grafiti> (31.08.2015.)

15. Šterk, S. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. 2004. *Ponoči je hladneje kot zunaj: zagrebska grafitarska scena*. URL: http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Sterk_grafiti_231-232-CKZ.pdf (22.06.2015.)
16. Šterk, S. Umjetnost ulice – zagrebački grafiti 1994.-2004. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2004.
17. Tenžera, M. Vjesnik. 2004. *Grafiti – mladenačka kultura pobune*. URL: <http://www.mgz.hr/UserFiles/file/Grafiti.pdf> (25.08.2015.)
18. *The Latest Urban Street Art – Moss Graffiti*. 2014. URL: <http://diycozyhome.com/moss-graffiti/> (01.09.2015.)
19. Užarević, J. Književni minimalizam. Zagreb: Disput, 2012.
20. *Virtual Graffiti*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_graffiti (25.08.2015.)

6. Popis ilustracija

Slika 1. Ljubavni grafit na Ravnicama u Zagrebu. URL:

https://www.facebook.com/zagrebackigrafiti/photos_stream

Slika 2. Grafit u Sigetu u Zagrebu. URL:

https://www.facebook.com/zagrebackigrafiti/photos_stream

Slika 3. Primjer spilje Lascaux. URL: <http://clivedoucet.com/blog/2011/09/06/the-sistine-chapel-of-the-palaeolithic-world/>

Slika 4. Hijeroglifima napisano "Radna grupa – Prijatelji – Khufu". URL:

<http://thaqafamagazine.com/tag/middle-east/>

Slika 5. Primjer latrinalija iz Pompeja. URL:

<https://toknowistochange.wordpress.com/category/history-2/>

Slika 6. Primjer javnog grčkog memorijala. URL:

<https://ntstudies.wordpress.com/2010/10/16/its-greek-to-me/>

Slika 7. Počeci modernog grafita u Philadelphiji. URL:

<http://cornbreadthelegend.com/pages/1967-1975-cornbread-earl-and-me>

Slika 8. Primjer grafita s Berlinskog zida. URL: <http://blog.redbubble.com/2012/11/the-fall-of-the-berlin-wall-in-pictures/>

Slika 9. Jankomirska ulica u Zagrebu. Fotografirao: Vanja. URL:

<http://blog.dnevnik.hr/nepoznatizagreb/oznaka/mr-spock>

Slika 10. Grafit na Glavnom kolodvoru u Zagrebu. URL:

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/interventnim-timom-u-borbu-protiv-grafita>

Slika 11. Postavljeno pitanje u Gundulićevoj ulici. URL:

https://www.facebook.com/zagrebackigrafiti/photos_stream

Slika 12. Odgovor u Gundulićevoj ulici. URL:

https://www.facebook.com/zagrebackigrafiti/photos_stream

Slika 13. Grafit Hendrix na Zelenom mostu u Zagrebu. URL:

https://www.facebook.com/zagrebackigrafiti/photos_stream

Slika 14. Scena sa izložbe "Umjetnost ulice". URL:

<http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/umjetnost-ulice---zagrebacki-grafiti-1994---2004,107.html>

Slika 15. Rad Julija Knifera iz 1987. godine na Branimirovom zidu u Zagrebu. URL: <http://www.telegram.hr/kultura/od-julija-knifera-do-stipana-tadica-ovo-je-12-velikih-umjetnika-koji-su-oslikali-kultni-zid-grafita-u-branimirovoj/>

Slika 16. Grafiti iz 2010.godine prije obnove na Branimirovom zidu u Zagrebu. URL: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1048077&page=15>

Slika 17. U trenutku prebojavanja 2010.godine Branimirovog zida u Zagrebu. Fotografirao: Marko Lukunić. URL: <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/udar-na-identitet-branimirova-ostaje-bez-slavnih-grafita-929625/multimedia/p4>

Slika 28. Branimirov zid prije rušenja. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Grafiti#/media/File:Graffiti_in_Knez_Branimir_Street.jpg

Slika 19. Nekoć zid pun grafita sada je prostor pun plakata. Fotografirala: Ana Kovačić. URL: <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/kraj-najpoznatijih-zagrebackih-grafita-1007987/multimedia/p4>

Slika 20. Prikaz najbitnijih događaja u Zagrebu i Hrvatskoj.